

IN MEMORIAM

Варварцев Микола Миколайович

29 квітня 2020 р. завершився земний шлях доктора історичних наук, професора, фундатора вітчизняної італістики, фахівця зі всесвітньої історії та історіографії країн Західної Європи й Америки, із проблем українсько-італійських суспільно-політичних і культурних взаємин, заслуженого діяча науки і техніки України Миколи Миколайовича Варварцева.

Народився він 25 вересня 1929 р. в Києві в родині військового авіатора. Його дитячі й перші шкільні роки збіглися з вибухом та перебігом Другої світової війни, події якої назавжди закарбувалися в пам'яті.

Працюючи після закінчення Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка журналістом, М.М.Варварцев, очевидець подій, що з роками відсувалися в далечінь історії, став її літописцем. Публікації Миколи Миколайовича, присвячені найбільше подіям оборони та визволення Києва, друкувалися на шпальтах газети «Вечірній Київ», де він працював.

Зрештою професійні інтереси до історичного минулого взяли гору, і 1968 р. М.М.Варварцев перейшов до Інституту історії АН УРСР, де впродовж майже півстоліття подолав шлях від молодшого наукового (відділ зарубіжної історіографії) до головного наукового (відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України) співробітника. У 1972 р. Микола Миколайович захистив кандидатську дисертацію на тему «Українська емігрантська преса, 1950–1970-ті рр.», а 1981 р. здобув науковий ступінь доктора історичних наук, підготувавши дослідження «Зарубіжні центри українознавства у післявоєнний період».

М.М.Варварцев був головним науковим співробітником (відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України) Інституту історії України НАНУ, членом спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій при Інституті української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, виконував обов'язки члена редколегії міжвідомчого збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки», відповідального редактора енциклопедичного словника-довідника «Україна в міжнародних відносинах» та індивідуальних монографій колеґ-істориків.

У 1980-х рр. М.М.Варварцев започаткував новий напрям історичної науки – дослідження українсько-італійських взаємин. Наполегливо працюючи під час наукових відряджень в архівах, рукописних фондах бібліотек, музеях Рима, Флоренції, Болоньї, Венеції, Мілана, Генуї, Неаполя, Турина, Пізи, Віченци, Форлі, Пістої, Лукки, Пеши, Микола Миколайович виявив комплекс раніше невідомих документів про українських діячів культури: С.С.Гулака-Артемовського, Марка Вовчка, М.І.Костомарова, М.П.Драгоманова, Лесю Українку, І.Я.Франка та ін. Уведений дослідником у науковий обіг фактичний матеріал поглибив уявлення вітчизняної історіографії, літературо- та мистецтвознавства щодо їхнього життєвого і творчого шляху.

Важливим результатом багаторічного вивчення взаємин романського та слов'янського світів стала монографічна праця М.М.Варварцева «Італійці в Україні (XIX ст.): Біографічний словник діячів культури» (Київ, 1994 р.), що містить понад п'ятсот статей, присвячених італійським науковцям, письменникам, співакам, педагогам, які пов'язали своє життя з Україною. Велику вибірку з цієї книги перевидав в італійському перекладі професор славістики Болонського університету П.Каццола під назвою «Г'ємонтці в Україні: з історичного словника М.М.Варварцева» (журнал «Г'ємонтські студії» (Турин), 1996 р., №2).

У 2000 р. побачила світ монографія М.М.Варварцева «Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина XIX – початок XX ст.)», в якій висвітлено основні напрями й форми співробітництва між українськими та італійськими освітянами, ученими, митцями, діячами національного відродження. Оpubлікована того ж року нова студія фахівця «Італійці в культурному просторі України (кінець XVIII – 20-ті рр. XX ст.)» була удостоєна міжнародної презентації в рамках Днів італійської культури, проведених міністерствами закордонних справ Італії, культури і мистецтв України, Італійською національною радою досліджень (Київ, травень 2001 р.), а італійський уряд надав М.М.Варварцеву тримісячну дослідницьку стипендію для його подальших пошуків в архівах Італії.

Важливим етапом розвитку вітчизняної італістики стала побудована на цінних джерельних матеріалах зарубіжних та українських документосховищ праця М.М.Варварцева «Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна» (Київ, 2005 р.), в якій уперше здійснено комплексне дослідження зв'язків між італійським та українським національними рухами в контексті діяльності видатного італійського мислителя, ідеолога Рісорджименто Дж.Мадзіні. Книга викликала широкі відгуки в Україні й за кордоном. 29 травня 2006 р. за сприяння Італійського інституту культури МЗС Італії та Інституту історії України НАН України відбулася її міжнародна презентація. Одне з найстаріших славістичних періодичних видань – римський журнал «Славія» (2007 р., №2), оцінюючи монографію як «цілком нове явище в історико-політичній культурі України», водночас відзначив, що вона «перегукується з надзвичайно актуальними проблемами в Україні й це, зрозуміло, забезпечує їй успіх».

150-річчю об'єднання Італії (1861–2011 рр.) Микола Миколайович присвятив ґрунтовну монографію, в якій маловідомі сторінки періоду Рісорджименто розкрито крізь призму постаті видатного українського оперного співака М.Іванова, котрий здобув славу своїми тріумфальними виступами на кращих сценах Західної Європи. Ця праця стала результатом багаторічної пошукової роботи дослідника в українських і зарубіжних архівах, бібліотеках, музеях, завдяки чому до наукового обігу було введено цінні біографічні документи й епістолярні матеріали митця.

Студії М.М.Варварцева регулярно публікувалися в Італії. Серед них особливе місце посідає розвідка, в якій уперше в історіографії досліджено проблему взаємовпливів національних рухів Італії та України («Поширення ідей мадзінізму в Україні XIX ст.», Піза, 1996 р., італійською мовою). За програмою й за сприяння італійського Національного комітету з відзначення 200-річчя від дня народження Дж.Гарібальді фахівець підготував та опублікував в Італії разом із професором Р.Різалігі спільну працю Інституту історії України НАН України та Флорентійського університету про діяльність українського волонтера гарібальдійської армії – «Лев Ілліч Мечников: Записки гарібальдійця. Експедиція Тисячі» (2008 р., італійською мовою). Микола Миколайович був автором статей у таких провідних фахових журналах Італії, як «Історичний огляд Рісорджименто» (Рим), «Г'ємонтські студії» (Турин), «Дантівські сторінки» (Рим), «Релігії та суспільство» (Флоренція).

Український історик виступав консультантом зарубіжних колег, про що вони зі вдячністю зазначали в передмовях до своїх видань: професор Ф.Ґуїда – у книзі «Мікеланджело Пінто – літератор і римський патріот між Італією та Росією» (Рим, 1998 р.), професор М.Клименті – у монографії «Іноземні скарби та бідність у царській Росії» (Козенца, 2000 р.) та ін. Завдяки особистим зв'язкам М.М.Варварцева з істориком музичного мистецтва В.Бертаццоні у виданій в м. Мантуя впродовж 1998–2006 рр. серії біографічних монографій (чотири книги) було опубліковано документальні матеріали про діяльність італійських митців в Україні.

Водночас збагаченню вітчизняної науки сприяли здійснені Миколою Миколайовичем переклади й публікації праць італійських дослідників, присвячених питанням нової та новітньої історії, а також віднайдених у зарубіжних архівах матеріалів з україніки. Він уперше переклав тексти важливих для вивчення історії національно-визвольних рухів в Європі XIX ст. праць видатного мислителя, політичного й державного діяча Італії Дж.Мадзіні.

На запрошення різноманітних наукових і державних інституцій М.М.Варварцев брав активну участь у роботі численних міжнародних форумів, симпозіумів, конференцій. На 28-й сесії Комісії соціального розвитку ООН (1983 р.) він очолював делегацію Української РСР та виступив у дискусії з огляду тенденцій і змін у світовому соціально-економічному розвитку, наголосивши, що розв'язання складних соціальних проблем можливе лише за умови досягнення миру, розрядки та роззброєння. Також презентував свої доповіді на міжнародних з'їздах славистів – IX (Київ, 1983 р.) та XI (Братислава, Словаччина, 1993 р.), I Міжнародному конгресі українців (Київ, 1990 р.), I Міжнародному семінарі «Мадзінізм у світі» (Піза, Італія, 1996 р.), Конгресі історії Рісорджименто (Теремо, Італія, 1998 р.) тощо. У 2007 р. за програмою департаменту історичних та географічних студій Флорентійського університету проводив спільні з італійськими істориками дослідження італійсько-українських взаємин періоду боротьби за національне об'єднання Італії. Робота здійснювалася в архівах, бібліотеках, музеях Флоренції, Болоньї, Сієни, Пістої, Рима. За підтримки представників італійської наукової громадськості Микола Миколайович ініціював перед урядом нашої країни офіційне звернення до муніципалітету Сан-Ремо про встановлення меморіальної дошки Лесі Українці у цьому місті, яку й було врочисто відкрито в 1998 р.

Внесок М.М.Варварцева в розширення наукових і громадських зв'язків України із зарубіжжям знайшов міжнародне визнання. 2 червня 2002 р. декретом президента Італії К.Чампі вченого було нагороджено орденом «За заслуги перед Італійською Республікою». Високу відзнаку 26 березня 2003 р. вручив посол Італії в Україні.

Тематика праць історика обіймає широке коло питань міжнародних взаємин України і хронологічно збігається переважно з періодом XVIII – початку XX ст. У його статтях, книгах висвітлюється роль зв'язків, співпраці вітчизняних і зарубіжних громадсько-політичних організацій, рухів, окремих діячів політики й культури у процесах національного відродження українського та інших народів Європи. Водночас до плідних результатів спричинилися здійснювані фахівцем розробки проблем економічних зв'язків України із зарубіжними країнами. Особливо важливе місце у студіях М.М.Варварцева належить сфері культури: літературі, різним галузям науки, освіти, мистецтва. Відтворена ним панорама міжнародних контактів, взаємопізнання та взаємовпливів допомагає у з'ясуванні важливих чинників формування ідейного фундаменту національно-визвольних прагнень України.

Світла пам'ять про Миколу Миколайовича Варварцева назавжди залишиться у серцях його колег, учнів і послідовників...

Степан Віднянський (Київ)

Оксана Іваненко (Київ)